

Ministerieel besluit tot voorlopige bescherming als monument van Appartementengebouw "De Zonnewijzer" in Antwerpen

DE VLAAMSE MINISTER VAN BUITENLANDS BELEID EN ONROEREND ERFGOED,

Gelet op het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013, artikel 6.1.1;

Gelet op het besluit van de Vlaamse Regering van 25 juli 2014 tot bepaling van de bevoegdheden van de leden van de Vlaamse Regering, artikel 6, 1°;

Gelet op het advies van het college van burgemeester en schepenen van Antwerpen, gegeven op 21 december 2018, waarvan de behandeling is opgenomen in bijlage;

Gelet op het advies van de departementen of agentschappen van de Vlaamse overheid, bevoegd voor ruimtelijke ordening, woonbeleid en onroerend erfgoed, leefmilieu, natuur en energie, mobiliteit en openbare werken, landbouw en visserij, waarvan de behandeling is opgenomen in bijlage;

Gelet op de adviesvraag bij de Vlaamse Commissie Onroerend Erfgoed, ingediend op 7 december 2018;

Overwegende dat het advies niet tijdig is meegedeeld en dus geacht wordt gunstig te zijn;

Overwegende dat het waarderend onderzoek, waarvan de resultaten zijn opgenomen in het beschermingsdossier, de erfgoedwaarde van Appartementengebouw "De Zonnewijzer" aantoont;

Overwegende dat Appartementengebouw "De Zonnewijzer" als monument architecturale waarde bezit die als volgt wordt gemotiveerd:

Appartementengebouw "De Zonnewijzer" behoort enerzijds tot de sleutelwerken uit de naoorlogse architectuurproductie van het bureau Léon Stynen-Paul De Meyer. Anderzijds geldt het appartementengebouw door zijn ingenieuze typologie en multifunctionele programma, als één van de meest vooruitstrevende voorbeelden van private meergezinswoningbouw uit de jaren 1950-1960 in Antwerpen.

Léon Stynen was meer dan vijftig jaar beroepsmatig actief als architect, stedenbouwkundige, docent, schooldirecteur, onderwijshervormer, beleidsmedewerker en zelfs politicus. Hij realiseerde een omvangrijk en kwalitatief hoogstaand oeuvre, waarvan het zwaartepunt in Antwerpen lag. In Antwerpen bleven zowel gebouwen uit zijn beginperiode als uit zijn latere oeuvre bewaard, en hij realiseerde er een brede typologische waaier gaande van private woningen over appartementengebouwen tot handelspanden, kantoren en cinema's.

Tijdens een succesvolle loopbaan in het interbellum, ontplooipte Léon Stynen zich tot één van de meest toonaangevende modernisten in België. Onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog participeerde de architect actief in de wederopbouw van het door vliegende bommen geteisterde Antwerpen, met enkele beeldbepalende projecten als cinema Rex (versie 2, 1946-1947) aan de De Keyserlei, de Meir Center Building (1947-1950) aan de Meirbrug, en het kantoorgebouw Transaf (1951) in de Lange Klarenstraat. Deze projecten ontstonden gelijktijdig met het Casino-Kursaal in Oostende (1948-1953), in een periode die door Albert Bontridder wordt gekarakteriseerd onder de noemer "modern klassicisme". Deze kwalificatie

ontleent hij aan de bundeling van drie basisprincipes die de doctrine van Léon Stynen uitmaken: "uiterste rationalisatie van de bruikbaarheid van het gebouw, [] maatvoering onderworpen aan een wiskundig schema waarvan de minste afwijking als een fout aangerekend wordt, en [...] krampachtige zorg voor de bouwfysisch volmaakte uitvoering." Binnen de context van de historische stadskern, onderscheidt de neutrale architectuur van Stynen zich door een sobere representativiteit en een rigoureuze modulaire maatvoering.

Door de toename van het aantal opdrachten vanaf de jaren 1950, breidde Léon Stynen zijn bureau uit met uiterst bekwame, jonge medewerkers zoals Paul De Meyer, Walter Bresseleers en Paul Meekels. Mede door hun toedoen oriënteerde het bureau zich midden jaren 1950 opnieuw uitdrukkelijk op Le Corbusier, wiens naoorlogse architectuur richtinggevend wordt voor een verfijnde, brutalistische vormtaal. Appartementengebouw "De Zonnewijzer", een eigen speculatief vastgoedproject van Léon Stynen, dat vervolgens zijn architectenbureau zal huisvesten, staat aan het begin van deze evolutie. Een belangrijk kenmerk dat hier het brutalistische karakter van de architectuur bepaalt, is de nadrukkelijke, plastische articulatie van de gebouchardeerde betonnen skeletstructuur. Bestudeerde proporties en overlappende ritmes leveren een evenwichtige asymmetrische compositie op, die het volume en het gevelvlak opdelen in fragmenten op menselijke schaal. Met name de alternerend inspringende terrasloggia's dragen bij tot het plastisch relief en de levendige dynamiek in de gevelopbouw. Elementen ontleend aan de architectuur van Le Corbusier gaan van vrije interpretaties tot letterlijke citaten. Tot de eerste categorie behoort de suggestie van een pilotisstructuur in de dubbelhoge pui met oplopende glaswanden, tot de tweede beeldbepalende accenten als het sterk uitkragende middenbalkon en de luifel van het penthouse. Ook de typologie van duplexflats is ontleend aan het model en principe van de *Unité d'habitation*. Kort na Appartementengebouw "De Zonnewijzer" participeren Stynen, De Meyer, Bresseleers en Meekels in het ontwerp van het RTT-gebouw (1956-1969) in Brussel en de Peter Panschool (1956-1969) in Sint-Gillis. In de volgende jaren realiseert het bureau Stynen-De Meyer een toonaangevende reeks bouwprojecten, waarin zijn interpretatie van het brutalisme verder wordt uitgediept, met als belangrijkste het Koninklijk Muziekconservatorium (1960-1988) in Antwerpen, de parochiekerk Sint-Rita (1961-1968) in Harelbeke, de winkels van de kledingketen C&A (1961-1965) en de Riverside Tower (1968-1971) in Antwerpen. Uit dezelfde periode dateert de magistrale BP-building (1959-1963) in Antwerpen, die school maakte als eerste toepassing van het principe van de 'hangconstructie' in Europa.

Appartementengebouw "De Zonnewijzer" onderscheidt zich door zijn multifunctionele karakter en de ingenieuze opdeling in verschillende types appartementen en duplexflats, als uitermate vooruitstrevend binnen de typologie van de naoorlogse private meergezinswoningbouw. Hierbij dient te worden opgemerkt dat Léon Stynen al in 1937 voor het eerst experimenteerde met de duplexflat-typologie in een appartementengebouw in opdracht van de Nationale Kas voor Bediendenpensioenen aan de Van Eycklei 19 in Antwerpen, een complex voltooid in 1940. De bouw van appartementengebouwen neemt vanaf de jaren 1950 een enorme vlucht in Antwerpen, met name langs de grote invalswegen en verkeersassen. Marktconform wordt de typologie gedomineerd door standaardprogramma's, met conventionele appartementen van twee tot drie slaapkamers, in spiegelbeeld geschikt rond een centraal trappenhuis, als meest voorkomende plattegrond. Tijdens de herinventarisatie van het bouwkundig erfgoed van Antwerpen (2010-2018) werden ook deze typologie onderzocht, wat slechts in zeer uitzonderlijke gevallen aanleiding gaf tot opname op basis van de erfgoedwaarden. Tot deze uitzonderingen behoren allicht niet toevallig twee projecten ontworpen door Paul Meekels kort na het verlaten van het bureau Stynen-De Meyer. Zowel het appartementengebouw Koninklijkelaan 26 (1961) als het appartementengebouw Prins Boudewijnlaan 3 (1963), beide in Antwerpen-Berchem, passen het gemengde principe van duplexflats en standaardflats van verschillend type toe. Vermoedelijk kan de uitermate onevenwichtige verhouding tussen innovatief-experimentele en conventioneel-gestandaardiseerde bouwprojecten, die in de private meergezinswoningbouw uit de jaren 1950 en 1960 in Antwerpen werd vastgesteld, worden doorgetrokken tot de andere centrumsteden in Vlaanderen,

BESLUIT:

Artikel 1. Met toepassing van artikel 6.1.1 tot en met artikel 6.1.11 van het Onroerendergoeddecreet van 12 juli 2013 en artikel 6.2.1 van het Onroerendergoedbesluit van 16 mei 2014 worden de volgende onroerende goederen voorlopig beschermd als monument:

Appartementsgebouw "De Zonnewijzer", Mechelsesteenweg 247, Antwerpen, bekend ten kadaster: Antwerpen, 6de afdeling, sectie F perceelnummer 1358/C13.

De voorlopig beschermde onroerende goederen zijn aangeduid op het plan dat als bijlage bij dit besluit wordt gevoegd.

De fotoregistratie van de fysieke toestand van de voorlopig beschermde goederen wordt als bijlage bij dit besluit gevoegd.

Art. 2. Het monument heeft de architecturale waarde.

De erfgoedelementen en de erfgoedkenmerken van het monument zijn:

Exterieur

Het hoekgebouw op een L-vormige plattegrond van drie bij negen traveeën, omvat acht bouwlagen waaronder een tussenverdieping en een terugwijkend penthouse met extra dakopbouw. Aan de zijde van de Zonnewijzerstraat daalt het aantal bouwlagen halverwege het volume tot zes. De constructie wordt gevormd door een skeletstructuur uit gewapend beton, voor het gevelparement ingevuld met witte natuursteen in groot metselverband van ongelijke lagen. Het integraal bewaarde schrijnwerk van inkomdeuren en vensters, met inbegrip van paneelvullingen, gesloten of open borstweringen, is vervaardigd uit aluminium door het constructiebedrijf Chamebel uit Vilvoorde. Uit de door regelmaat beheerste ordonnantie van vensters en terrasloggia's, valt de indeling af te lezen in appartementen en duplexflats, met hun dag- en nachtzones. Daarbij onderscheidt de frontgevel zijde Mechelsesteenweg zich door een open, ruim beglaasd karakter, daar waar in de veeleer gesloten zijgevel zijde Zonnewijzerstraat enkel het vroegere architectenbureau over substantiele raampartijen met noorderlicht beschikt. Bepalend voor het brutalistische karakter van het gebouw is de nadrukkelijke, plastische articulatie van de gebouchardeerde betonnen skeletstructuur, met als beeldbepalende accenten het sterk uitkragende middenbalkon en de luifel van het penthouse. Bestudeerde proporties en overlappende ritmes leveren een evenwichtige asymmetrische compositie op, die het grote oppervlak opdelen in fragmenten op menselijke schaal. Met name de alternerend inspringende terrasloggia's, dragen bij tot het plastisch relief en de levendige dynamiek van het gevelvlak. De dubbelhoge pui met oplopende glaswanden zijde Mechelsesteenweg, is opgevat als een pilotisstructuur, die het volume twee niveaus hoog boven het maaiveld uittilt. De centrale loggia met glazen inkomzas van het privéportaal, waarboven het opschrift "DE ZONNEWIJZER" in metalen letters, wordt daarbij volgens een symmetrisch opzet geflankeerd door de rijzige winkelportalen en -puien, waarvan het glas rechtstreeks in het beton is gezet. De inkomdeur van het linker winkelpand is bewaard inclusief de handgreep. Aan de rechter dagkant van het portaal ontspringt een hol, betonnen volume met afgeschuinde onderzijde, waarop in losse metalen cijfers het huisnummer 247 is aangebracht.

De achtergevels aan twee zijden van de onregelmatige, ommuurde binnenplaats, hebben een skeletstructuur uit onbehandeld zichtbeton, ingevuld met baksteenmetselwerk in kruisverband. Een betonnen koker van gestapelde terrassen, horend bij de keukens van de grote appartementen, leunt aan tegen de oksel van het gebouw. De zuidflank is vanaf de tweede verdieping uitgerust met betonnen terrassen horend bij de woonkamers van de kleine appartementen. De schuin ingeplante trapkoker onderscheidt zich door een traplicht uit translucide beton, in rastervorm geperforeerd door cirkelvormige glasstenen. Tegen de westelijke scheimuur is een hoge bakstenen plantenbak met betonnen deksteen aangebracht, waarin een hoog opgeschoten Aucuba japonica 'Variegata'.

Planindeling en structuur

Ondanks de bescheiden afmetingen van het perceel, slaagden de ontwerpers in hun opzet, om door een compacte organisatiestructuur het veeleisende bouwprogramma rationeel en met aandacht voor leefcomfort in het bouwvolume in te passen. Daarbij werd de westelijke orientatie van het gevelfront, met een vrij zicht op het Koning Albertpark maximaal uitgebuit, door de combinatie van duplexflats en appartementen. Het minst gunstig van inplanting zijn de drie meest bescheiden flats in de achterbouw, die weliswaar met een zuidelijk terras op de binnenplaats georiënteerd zijn. De appartementen worden ontsloten door de gemeenschappelijke inkomhal met glazen liftkoker en de traphal, die als een apart volume schuin aan de oksel van het gebouw ontspringt, verlicht door een olopemd traplicht in translucide beton, en geflankeerd door de stortkoker voor huisvuil.

Beide winkels beslaan het gelijkvloers, de kelder- en tussenverdieping, met een vide vooraan en open steektrappen tussen de drie niveaus. Tussen beide winkels bevindt zich de dubbelhoge gemeenschappelijke inkomhal van de appartementen, met een beglaasd toegangssas annex wintertuin.

Het vroegere architectenbureau beslaat op de eerste verdieping over de volledige diepte de noordflank. In de noordflank van de voorbouw nemen de twee duplexflats de tweede tot vijfde verdieping in. Beide bestaan uit een woon- en slaapniveau verbonden door een open steektrap. De vijf grote appartementen van één niveau nemen op de eerste tot vijfde verdieping de zuidflank van de voorbouw in. De drie kleine, compacte flats van één niveau nemen de tweede tot vierde verdieping van de achterbouw in. Het penthouse met duplexniveau beslaat met een ruim dakterras de volledige zesde verdieping.

Interieur

Van de winkels is enkel de drieledige structuur met tussenverdieping en stalen steektrappen en de marmeren vloerbekleding bewaard. Voor zover gekend is de oorspronkelijke planindeling noch de aankleding en inrichting van het kantoor en de appartementen intact bewaard. Om deze reden worden winkels, kantoor en appartementen niet verder in detail beschreven. Wat waardevol en vermeldenswaardig blijft is de functionele, efficiënte schikking van de vertrekken met duidelijke scheiding tussen dag- en nachtvertrekken, gericht op een optimale bezonning, belichting en verluchting. Een opmerkelijk gegeven is de inwendige structuur van de appartementen, waarbij voor de binnenwanden veralgemeend een principe van houten wanden in combinatie met inbouwkasten is toegepast, uitwendig bekleed met baguettelatten uit natuurhout (Oregon).

Inkomhal en trappenhuis

De inkom- en traphal is integraal bewaard, inclusief het inkomsas annex wintertuin en de liftkoker beide uit glas, de vloerbekleding, trapleuningen en borstweringen, plafondverlichting, 'casiers' voor bestellingen en het glas- en schrijnwerk van de inkomdeuren. De inkomhal vormt een langgerekte, rechthoekige ruimte van een dubbele hoogte, die de begane grond en tussenverdieping beslaat. Deze wordt aan straatzijde ingeleid door een portaalloggia afgesloten met een glaswand, die gelijkvloers is ingevuld met het glazen tochtsas. Aan het andere uiteinde mondt de inkomhal uit in het trappenhuis, dat als een afzonderlijk volume met een schuine knik tegen het appartementsgebouw aanleunt, geflankeerd door de stortkoker voor huisvuil. Bij het trappenhuis sluiten de overloop van de tussenverdieping en de glazen liftkoker aan, die als half vrijstaand volume gevat is tussen de noordwand van de inkomhal en een vrijstaand wandmassief. Een gang achter de liftkoker, met de 'casiers' voor bestellingen, ontsluit de dienstingang, de fietsenstalling, de conciërgewoning en de binnenplaats. Beide winkels beschikken eveneens over een rechtstreekse toegang tot de inkomhal, in het midden van de noord- en zuidwand; het balkvormige volume dat aan de zuidwand ontspringt, herbergt de wastafel van het toilet van het rechter winkelpand.

De ruimtelijke opbouw wordt bepaald door de geometrisch abstracte compositie van volumes en vides, horizontale en verticale vlakken en lijnen, sterk geaccentueerd door de contrasten in materiaal-, textuur- en kleurgebruik. Het perspectief mondt met een knik uit in het

trappenhuis, dat aan zijn getemperde lichtinval (traplicht in translucide beton) en het lijnenspel van de open, stalen trapconstructie een ij, grafisch karakter ontleent.

De vloer is uitgevoerd in grijs gevlamde marmertegels met plint. Voor de bekleding van de overlopen van het trappenhuis zijn eveneens grijs gevlamd Colovinyl-tegels toegepast, een product van de Nederlandse Linoleum Fabrieken Krommenie (later Forbo).

De wanden van inkomhal, trappenhuis en overlopen zijn opgetrokken uit beschilderd baksteenmetselwerk in kruisverband, binnen een structuur uit beschilderd zichtbeton. De zolderingen met ingewerkte lichtpunten zijn bepleisterd en beschilderd. De dienstgang met afsluitvakken combineert een bepleisterde en beschilderde afwerking met een houten wandbekleding uit Oregon-baguettelatten.

Het tochtsas is een constructie van glaswanden en -deuren, opgedeeld in een portaalzone en een wintertuin, afgedekt door een open, houten lattenzoldering (Oregon). De portaalzone met een ingediepte vloer voor de deurmat, is uitgerust met een aluminium stelling voor naamborden. De bodem van de wintertuin is vandaag bedekt met witte keien.

De trap is een open, witgelakte stalen constructie met twee rechte trapvleugels per verdieping, waarvan de treden zijn bekleed met Colovinyl en kunststofprofielen. De golvende trapleuning bestaat uit verticale spijlen (stalen rondstaven), waarop een handgreep bekleed met zwart kunststof.

Op de overlopen komen telkens drie (duplexverdiepingen) tot vier deuren uit gevat in stalen kaders: witgelakte houten paneeldeuren met een aluminium handgreep voor de appartementen, een witgelakte, beglaasde stalen deur met zelfde handgreep voor de lift, en een witgelakte paneeldeur met kijkvenstertje en een kleinere aluminium handgreep voor de stortkoker.

De lift van het merk Schindler, met een metalen liftkooi (capaciteit van vier personen of 320 kg), vaste metalen deuren en oproeppanelen, dateert uit de bouwperiode en is nog volledig intact.

De 'casiers' voor bestellingen, een blok van negen en een blok van drie aan weerszij van de deur naar de fietsenstalling ingewerkt in de wand, hebben een front uitgevoerd in aluminium inclusief de handgreep, met gehamerd glas in de deurtjes.

Art. 3. Voor het beschermde monument gelden de volgende beheersdoelstellingen:

- 1° de algemene doelstelling van de bescherming is het behoud van de erfgoedkenmerken en -elementen die de basis vormen voor de erfgoedwaarden. De voorliggende beheersdoelstellingen zijn ontstaan op basis van (beperkt) onderzoek in situ, literatuur- en archiefonderzoek. Dit sluit niet uit dat bij toekomstige werken en/of verder onderzoek gegevens bekend worden die ertoe leiden dat de omschreven beheersdoelstellingen verfijnd, genuanceerd of geïnterpreteerd kunnen worden;
- 2° elke beheersdaad moet de beschermde erfgoedwaarden, erfgoedkenmerken en -elementen respecteren en ondersteunen en vereist een geïntegreerde en duurzame aanpak waarbij het impact op het geheel wordt afgewogen en waarbij de draagkracht niet wordt overschreden. Bewaren gaat voor op vernieuwen. Dit veronderstelt vakkundig onderhoud en conserverende ingrepen;
- 3° een bescherming van het exterieur van Appartementengebouw "De Zonnewijzer" beoogt het behoud en de herwaardering van de brutalistische buitenarchitectuur qua schaal, vormgeving, volumewerking, geleding, materiaalgebruik en afwerking. De architecturale eigenheid van het gebouw uit zich voornamelijk in de articulatie van het gebouchardeerde betonskelet, de invulling met natuursteen of baksteenmetselwerk, het aluminium schrijnwerk, de in het beton gezette beglazing van de pui, en het relief van alternerend inspringende terrasloggia's, het traplicht in glas en beton en de gestapelde terrassen van de achtergevel;
- 4° ten gunste van de beeldwaarde van de gevels dient zowel in het materiaalgebruik als de vormgeving van de gevarieerde venster- en glaspartijen over alle verdiepingen heen uniformiteit en harmonie nagestreefd te worden. In geval van oorspronkelijk/historisch schrijnwerk waarbij behoud en herstel niet meer mogelijk is, veronderstelt dit het gebruik van kwalitatief schrijnwerk op het vlak van uitvoering, vormgeving en materiaalkeuze, afgestemd op oorspronkelijke modellen;

5° de bescherming van het interieur van Appartementsgebouw "De Zonnewijzer" beoogt het behoud en de herwaardering van de inkomhal en de traphal met overlopen, inclusief de glazen liftkoker en liftkooi, het glazen tochtsas annex wintertuin met houten zoldering en aluminium naambordenstallage, de marmeren vloerbekleding, de ingebouwde lichtpunten, de aluminium 'casiers', de stalen trapconstructie met leuning en borstwering van de overloop, het schrijn- en glaswerk van de deuren inclusief aluminium handgrepen. Indien herschilderen van wanden, zolderingen, trapconstructie en deuren noodzakelijk is, is het aangewezen de oorspronkelijke historische kleurstellingen op basis van materieel-technisch onderzoek te hernemen. Indien vervanging van de Colovinyl-vloeren noodzakelijk is, is het aangewezen een gelijkaardig materiaal van dezelfde tint te gebruiken. Hoewel niet meer intact, blijft het voor de interieurs van de winkels, het vroegere architectenkantoor en de appartementen wenselijk om de nog aanwezige basisprincipes van het oorspronkelijke concept te respecteren: dit geldt voor de onderlinge schikking van winkels, kantoor en appartementen binnen de totaliteit van het gebouvvolume, en hun functionele indeling, met name de driedelige structuur van de winkels en tweeledige structuur van beide duplexflats. Het verdient aanbeveling de nog aanwezige houten scheidingswanden met inbouwkasten - het basisprincipe van de interieurindeling - te vrijwaren, evenals het nog aanwezige oorspronkelijke binnenschrijnwerk, de parketvloeren en wit marmeren schouwen.

Art. 4. De zakelijkrechthouder en de gebruiker van het beschermd monument zijn verplicht de instandhouding en het onderhoud ervan te verzekeren door:

- 1° het goed als een goede huisvader te beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen te nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;
- 2° de toestand van het goed regelmatig te controleren;
- 3° regulier onderhoud uit te oefenen;
- 4° onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen te nemen in geval van nood.

Art. 5. Voor de volgende handelingen aan het beschermd monument moet een toelating worden aangevraagd:

- 1° het plaatsen, slopen, verbouwen of heropbouwen van een constructie;
- 2° het verwijderen, vervangen, wijzigen of verstevigen van constructieve elementen;
- 3° het verwijderen, vervangen of wijzigen van historische materialen en het toepassen van behandelingen met als doel de historische materialen te reinigen, te herstellen, te verduurzamen of te beschermen tegen verweer en aantasting;
- 4° het uitvoeren van de volgende werken aan het dak en de buitenmuren van constructies:
 - a) het verwijderen, vervangen of wijzigen van het dakvolume, de dakbedekking, de dakconstructie en gootconstructies;
 - b) het verwijderen van voegen en het hervoegen;
 - c) het aanbrengen, verwijderen, vervangen of wijzigen van de kleur, textuur of samenstelling van de afwerkingslagen;
 - d) het aanbrengen, verwijderen, vervangen of wijzigen van buitenschrijnwerken, deuren, ramen, oculi, poorten, inclusief de beglazing, beslag, hang- en sluitwerk;
 - e) het aanbrengen, verwijderen, vervangen of wijzigen van aard- en nagelvaste elementen, smeedijzer en beeldhouwwerk, inclusief nieuwe toevoegingen;
 - f) het aanbrengen, vervangen of wijzigen van opschriften, publiciteitsinrichtingen of uithangborden, met uitzondering van verkiezingspubliciteit en met uitzondering van publiciteitsinrichtingen, waarbij wordt bekend gemaakt dat het goed te koop of te huur is, op voorwaarde dat de totale maximale oppervlakte niet meer bedraagt dan 4m²;
- 5° het uitvoeren van de volgende omgevingswerken:
 - a) het plaatsen of wijzigen van boven- en ondergrondse nutsvoorzieningen en leidingen;
 - b) het plaatsen of wijzigen van afsluitingen;

- c) het uitvoeren van graafwerken die de stabiliteit van de gebouwen en constructies in gevaar kunnen brengen;
- 6° het uitvoeren van de volgende handelingen aan of in het interieur:
- a) het uitvoeren van destructief materiaaltechnisch onderzoek;
 - b) het uitvoeren van structurele werken en het toevoegen van nieuwe structuren;
 - c) het uitvoeren van werken die de planindeling van het interieur wijzigen;
 - d) het verwijderen, vervangen of wijzigen van historische materialen en het toepassen van behandelingen met als doel de historische materialen te reinigen, te herstellen, te verduurzamen of te beschermen tegen verweer en aantasting;
 - e) het verwijderen, vervangen of wijzigen van plafonds, gewelven, vloeren, trappen, binnenschrijnwerk, inclusief de al dan niet figuratieve beglazing, lambrisering, hang- en sluitwerk;
 - f) het bepleisteren van niet-bepleisterde elementen of het bepleisteren met een andere samenstelling of textuur, alsook het ontpleisteren van bepleisterde elementen;
 - g) het beschilderen van ongeschilderde elementen of het schilderen in andere kleuren of kleurschakeringen of met een andere verfsoort dan de aanwezige;
 - h) het plaatsen, verwijderen of wijzigen van technische voorzieningen zoals verwarming, klimaatregeling, elektrische installaties, geluidsinstallaties, sanitair, liften en beveiligingsinstallaties, met uitzondering van die installaties waarvoor geen destructieve ingrepen moeten gebeuren en/of die geen storende impact hebben op de erfgoedelementen en -kenmerken.

Er is geen toelating vereist voor het onmiddellijk nemen van passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen in geval van nood, noch voor de uitvoering van regulier onderhoud.

Brussel, 12 MAART 2019

De Vlaamse minister van Buitenlands Beleid en Onroerend Erfgoed,

Geert BOURGEOIS